

УДК 616.89-008.442:616.891.7

*О.О. Зайцев***ПСИХОЛОГІЧНО-СОЦІАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ВЧИНИЛИ СЕКСУАЛЬНІ ЗЛОЧИНИ**

Українська медична стоматологічна академія, Україна

Ключові слова: сексуальна агресія, підлітки, соціально-психологічне дослідження

Сексуальна агресія на тлі загальної кримінальної картини в нашій країні, на жаль, залишається досить актуальною. Велика частина тяжких серійних злочинів, що були спрямовані супроти особистості, мали сексуальний ґрунт. Найбільш значимими й одночасно найменш вивченими предикторами подібних дій залишаються соціально-психологічні чинники, різноманіття яких поглинає широке коло питань – від абстрактно-філософських до вузькомедич-

них або конкретно-юридичних.

Метою нашого дослідження було вивчення соціально-психологічних механізмів формування сексуально забарвленої кримінальної поведінки, що обумовило аналіз особистісних якостей підлітків у взаємозв'язку з типами їхнього виховання, а також взаємовідносин у родині та колективі (як у «формальному» – соціально-належному, так і у «неформальному» – індивідуально-схильному).

Матеріали та методи дослідження

Нами було обстежено 327 підлітків, які вчинили сексуальні злочини згідно статей 117, 118, 121 та 122 ч. 2 КК України на території Полтавської області протягом 1993-

1998 рр. Дослідження проводилося за допомогою клініко-анамнестичного методу із застосуванням спеціально створеної оригінальної анкети.

Результати та їх обговорення

Практично всі обстежені підлітки охарактеризували свої сімейно-побутові умови як задовільні. Соціальний статус родин був різноман-

ітним (робітники, сільськогосподарські працівники, службовці, інтелігенція). Більшість обстежених були єдиними дітьми в родині (Табл. 1).

*Таблиця 1***Розподіл підлітків за типом родини і кількістю дітей у ній**

Кількість дітей у родині	Родина				Виховання поза родинною		Усього	
	повна		неповна		абс.ч	%	абс.ч	%
	абс.ч.	%	абс.ч	%				
1	132	40,37	59	18,04	24	7,34	215	65,75
2	55	16,82	22	6,73	14	4,28	91	27,83
3 і більше	9	2,75	7	2,14	5	1,53	21	6,42
Усього	196	59,94	88	26,91	43	13,15	327	–

У тих випадках, коли в родині були й інші діти, найчастіше спостерігалася значна різниця у віці між братами й сестрами (більше 6-8 років). Багатодітні родини зустрічались рідко. Загалом, ці дані відбивають демографічну ситуацію в регіоні.

Найчастіше підлітки виховувалися в повній родині, хоча значна частина з них жила також у неповних родинях або взагалі без родини. У не-

повній родині діти виховувалися, як правило, матір'ю, й, у більшості випадків, в умовах гіпопротекції. Турбота про дітей була мінімальною, у кращому випадку вона зводилася до того, щоб одягти, обути й нагодувати їх. Таким чином, підліток здебільшого був наданий самому собі.

Висновки про виховання підлітків і взаємовідносини у їхніх родинях можна робити за даними табл. 2.

Таблиця 2

Типи виховання і характер взаємовідносин у родині

Взаємовідносини в родині	Гіпопротекційний		Нормальний		Гіперпротекційний		Усього	
	абс.ч	%	абс.ч	%	абс.ч	%	абс.ч	%
Байдужні, холодні	68	20,80	20	6,11	17	5,20	105	32,11
Конфліктні, напружені	54	16,51	25	7,65	62	18,96	141	43,12
Добрі, чуйні	14	4,28	56	17,13	11	3,36	81	24,77
Усього	136	41,59	101	30,89	90	27,52	327	-

Найбільш поширеним типом виховання, як і слід було очікувати, була гіпопротекція, тобто, по суті, бездоглядність підлітків. І хоча майже третина з них виховувалася в більш-менш нормальних умовах, але стосунки в родині далеко не завжди були достатньо доброзичливими.

У більшості випадків, як видно з таблиці, взаємовідносини батьків і дітей були конфліктними. Навіть при гіперпротекції у неповних сім'ях, де на сині зосереджувалась надмірна материнська доброта, а увага й турбота були неадекватно гіперболізовані, підліток почував себе самотнім і майже не відчував ані найменшої прихильності до матері. Розвиток внутрішньородинного конфлікту в цих випадках ішов не за типом «батько=мати+син», як у повних, але неблагополучних сім'ях, а за типом «мати-син» [3].

Ті з обстежених підлітків, що були ініціаторами й організаторами скоєння сексуальних злочинів, походили, як правило, із неблагополучних родин або виховувалися поза родинюю.

За умов гіперпротекції взаємовідносини теж характеризувались напруженням, але механізм розвитку конфлікту тут був дещо іншим. Зазвичай конфлікт розвивався латентно досить тривалий час, але розв'язання його було навальним, грубим, неадекватним за подразником (демон-

стративний суїцид, втеча з дому через заборону надіти бажаний одяг, піти на дискотеку і т. ін.). Така реакція була своєрідним протестом підлітка у відповідь на батьківську вимогливість, бажання підпорядкувати його гіперсоціальним сімейним психологічним установкам, відбивала прагнення підлітка знайти вдавану незалежність, триумф власного «Я».

В родинях, де умови виховання були більш-менш нормальними і домінували врівноважені стосунки, досить часто спостерігалось певне взаємопорозуміння між підлітком і батьками, однак таких родин було всього 17,13 %. Але і в цих випадках не можна було говорити про гармонічний тип виховання.

Соціально-належна (навчальна й трудова) діяльність обстежених нами підлітків мала такий характер: більшість із наших обстежених (177, або 54,13 %) були учнями (табл. 3); 104 чол. (31,8 %) на момент обстеження не навчалися і не працювали; займалися трудовою діяльністю менше 1 року лише 46 (14,07 %) чол.

Як очевидно з даних таблиці 3, значна частина підлітків навчалася в СПТУ і середній школі. При цьому добре встигали лише окремі індивіди, значно переважало незадовільне навчання. Проте, відповідно до характеристик навчальних зак-

ладів, у минулому більш ніж у третини обстежених відзначалася гарна, а в деяких випадках навіть відмінна успішність; указувалося і на певні здібності учнів у засвоєнні окремих предметів. У той же час у частини підлітків, що характеризувалися як устигаючі задовільно, виявлялися явні прогалини в знаннях – незнання таблиці множення, елементарних географічних понять, історичних дат, значна безграмотність у правопису і т.д. Необ’єктивна, завищена педагогами оцінка успішності спотворювала реальну ситуацію і не відби-

вала істинного рівня їхніх знань. Цим пояснюється невелике число (21,47 %) виявлених нами випадків дублювання програми того чи іншого класу, неатестування з окремих дисциплін або з усього курсу середньої школи в цілому.

Байдужість викладачів і негативне ставлення підлітків до навчання призводило до прогресуючого відставання їх в інтелектуальному розвитку, що за відсутності почуття обов’язку й відповідальності, незнання елементарних правил дисципліни, невміння поводитися в колективі по-

Таблиця 3

Види навчання й успішність підлітків (n=177, або 54,13% від загального числа обстежених)

Навчальний заклад	Успішність						Усього	
	гарна		задовільна		незадовільна			
	абс.ч	%	абс.ч	%	абс.ч	%	абс.ч	%
Середня школа	6	3,39	17	9,61	19	10,73	42	23,73
Допоміжна школа	–	–	8	4,52	11	6,22	19	10,74
СПТУ	6	3,39	31	17,51	63	35,59	100	56,49
Середній спеціальний навчальний заклад	-	-	8	4,52	8	4,52	16	9,04
Усього	12	6,78	64	36,16	101	57,06	177	–

роджувало дефіцит у сфері діяльності і змушувало підлітків шукати інших засобів практичної самореалізації.

Особливо яскраво це виявилось в групі підлітків без певних занять. Байдикування було зумовлене в них підкресленими гедоністичними установками. Цинічна заява: “Хто зрозумів життя – працювати кинув” – була улюбленим висловом, своєрідним гаслом цих підлітків. Паразитичний спосіб життя, можливий спочатку за рахунок батьків, надалі забезпечувався іншими джерелами прибутків – спекуляцією, дрібним рекетом, крадіжками.

Для цієї групи підлітків були характерні рання алкоголізація, наркотизація, суворий підхід до комунікативних взаємовідносин, причому коло спілкування, здебільшого, складали особи з антигромадською поведінкою. Дефіцит у сфері спілкування через повний розрив з усіма легальними формалізованими колективами (навчальні заклади, виробництво) практично завжди компенсувався взаємовідносинами у молодіжних групах, що складаються стихійно. У працюючих підлітків адаптація в організованому колективі

була порушена. У поданих характеристиках нерідко вказувалося на несумлінне ставлення до праці, часті прогули, порушення трудової дисципліни, вживання алкоголю на робочому місці. Примітно, що тільки 19,37 % працюючих підлітків були хоч якось матеріально зацікавлені в результатах своєї праці.

Але більш цікавим виявилось дослідження індивідуально-схильних взаємовідносин підлітків у неформальних молодіжних групах.

В абсолютної більшості обстежених нами підлітків навчання й робота не посідали чільних місць у шкалі життєвих цінностей. Реалізація себе як особистості здійснювалася ними в умовах неформальних молодіжних угруповань, до яких усі обстежені мали те чи інше відношення (табл. 4).

Дані таблиці дозволяють уявити масовість такого явища в підлітковому середовищі, як реакція групування [1, 2].

В основі створення кожної неформальної молодіжної групи звичайно лежав територіальний принцип, тобто проживання її членів в умовах одного мікрорайону, житлового кварталу, подвір’я, значно рідше – спільне навчання в одній

школі, СПТУ, праця на одному виробництві. Відносно стабільне ядро групи найчастіше скла-

дали від 3 до 8 її членів.

Для більшості обстежених була характерна

Таблиця 4

Види діяльності неформальних молодіжних угруповань і участь у них обстежених підлітків

Вид діяльності групи	Роль підлітка у групі								Усього	
	лідер		повноправний член		підлеглий член		член, що відхиляється			
	абс.ч	%	абс.ч	%	абс.ч	%	абс.ч	%	абс.ч	%
Трудова діяльність	-	-	3	0,92	5	1,53	-	-	8	2,45
Розважальна діяльність	23	7,03	20	6,11	31	9,48	14	4,28	88	26,90
Алкоголізація	-	-	6	1,84	6	1,84	-	-	12	3,67
Байдикування	14	4,28	39	11,93	34	10,40	3	0,92	90	27,53
Анти-громадська діяльність	17	5,20	87	26,60	25	7,65	-	-	129	39,45
Усього	54	16,5	155	47,40	101	30,90	17	5,20	327	-

гарна адаптація в умовах неформального молодіжного угруповання. Перебування в ньому, на відміну від легальних, формалізованих колективів, для підлітків було незрівнянно більш привабливим, що пояснювалося безтурботним дозвіллям, повним задоволенням від своєї діяльності (головним чином, соціально неприйнятної), відсутністю звичаєних морально-етичних рамок, рідкістю внутрішньогрупових конфліктів, хибним відчуттям свободи й незалежності.

Стихійно укладені неформальні угруповання, до яких належали наші обстежені, мали винятково асоціальну й антисоціальну спрямованість. У період, що безпосередньо передував скоєнню злочину, антигромадський характер діяльності підлітків значно посилювався, досягаючи критичної точки і набуваючи конкретного кримінального забарвлення.

Більше половини (52,41 %) обстежених до моменту вчинення злочину були на обліку в інспекції зі справ неповнолітніх, а 21,09 % раніше залучалися до кримінальної відповідальності, але в силу віку і гуманного ставлення до них суду отримали мінімальні строки покарання, як правило, умовні. Спектр цих правопорушень був

досить широкий: від невеличких крадіжок і розкрадань, дрібного хуліганства, вживання алкоголю в неналежних суспільних місцях до викрадення автомобілів, нанесення середніх і тяжких тілесних ушкоджень.

Дані наших спостережень призводять до висновку, що участь у стихійно виникаючих молодіжних групах є однією з істотних соціально-психологічних шкідливостей у розвитку підлітка.

Таким чином, психологічне й соціологічне обстеження показало, що розвиток девіантної поведінки підлітків, котрий призводить до вчинення сексуального злочину, посилюється за рахунок несприятливих мікросоціальних умов – конфліктних стосунків у сім'ї, бездоглядного виховання або, навпаки, гіперпротекції, постійного контакту з антисоціальними особистостями в найближчому оточенні. Крім того, істотну негативну роль у формуванні особистості й поведінки підлітка грає участь у стихійно виникаючих неформальних молодіжних групах, діяльність яких, як правило, має антигромадський характер. Це диктує необхідність розробки методичних рекомендацій для відповідних правових і соціальних інститутів.

А. А. Зайцев

**ПСИХОЛОГИЧЕСКО-СОЦИАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОДРОСТКОВ, КОТОРЫЕ
СОВЕРШИЛИ СЕКСУАЛЬНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ**

Украинская медицинская стоматологическая академия, Украина

Данное исследование посвящено проблеме подростковой сексуальной преступности. Рассмотрены важнейшие социально-психологические предпосылки возникновения криминальных сексуальных действий. Проведён анализ зависимости личностных качеств подростков - сексуальных преступников от типов их воспитания и взаимоотношений в коллективах – формальном и неформальном. (Журнал психиатрии и медицинской психологии. - 2001. - № 1 (8). - С. 56-60)

A. A. Zaitsev

**SOCIAL - PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF THE TEENAGERS WHO HAVE MADE SEX
CRIMES**

Ukrainian medical stomatological academy, Ukraine

In this clause the problem of teenage sex criminality is studied. The major social - psychological preconditions of occurrence of criminal sex actions are considered. The analysis of dependence of personal qualities of the teenagers - sex criminals from types of their education and mutual relation in formal and informal collectives is executed. (The Journal of Psychiatry and Medical Psychology. - 2001. - № 1 (8). - P. 56-60)

Література

1. Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение подростков. – Минск: Беларусь, 1988. – 207 с.
2. Личко А.Е. Подростковая психиатрия: Руков. для врачей. – Л.: Медицина, 1985. – 416 с.
3. Эйдемиллер Э.Г. Тактика семейной психотерапии при психопатиях и психопатоподобных расстройствах подросткового возраста // Сем. психотерап. при нервных и псих. заболеваниях. – Л., 1978. – С. 64 – 75.

Поступила в редакцию 18.04.2000г.